

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ТА ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ

УДК 374.4:364-051

*РОКСОЛЯНА ЗОЗУЛЯК-СЛУЧУК, доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника", Україна
ORCID iD 0000-0001-6066-590X
zozulyak_roksolyana@ukr.net*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

ROKSOLIANA ZOZULIAK-SLUCHYK, doctor of pedagogical sciences, associate professor, State University "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University", Ukraine

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL AND ETHICAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN THE SOCIAL SPHERE

У статті проаналізовано процес професійно-етичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери в закладах вищої освіти.

Закцентовано увагу на ролі впливу змісту професійно-орієнтованих дисциплін та практичної підготовки на ефективність професійно-етичної підготовки студентів у закладах вищої освіти. Авторкою встановлено рівень розвиненості професіоналізму викладачів, котрі здійснюють професійно-етичну підготовку майбутніх фахівців соціальної сфери.

Ключові слова: професійно-етична підготовка, фахівець соціальної сфери, викладач професійно-орієнтованих дисциплін, заклад вищої освіти, професійна етика.

Summary. The process of professional and ethical training of future specialists in the social sphere in higher education institutions is analyzed in the article.

Attention is focused on the role of the influence of the content of professionally-oriented disciplines and practical training on the effectiveness of professional and ethical training of students in higher education institutions. The author has established the level of professionalism of teachers who carry out professional and ethical training of future specialists in the social sphere.

Key words: professional and ethical training, specialist in the social sphere, teacher of professionally-oriented disciplines, institution of higher education, professional ethics.

Meta: здійснити аналіз стану професійно-етичної підготовки майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Освітня сфера виступає підґрунтям соціально-економічного, культурного усталеного розвитку спільнот і націй.

Нова парадигма освіти, окреслена у Всесвітній декларації про вищу освіту для XXI століття, акцентує на формуванні європейських цінностей, демократії, гуманізації, розвитку морально-етичних стандартів. Модернізація освіти XXI століття зумовлює орієнтацію майбутніх фахівців на засвоєння гуманістичних цінностей, дотримання яких проявляється як у повсякденному житті, так і фаховій діяльності, у формуванні компетентних фахівців різних професійних сфер, зокрема й соціальної. Адже працівники соціальної сфери, надаючи допомогу дезадаптованим, маргіналізованим верствам суспільства, внутрішньо переміщеним особам, повинні вміти кваліфіковано вирішувати, діяти успішно й ефективно в екстремальних життєвих ситуаціях. Саме тому вагомою особливістю підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери виступає реалізація професійно-етичного спрямування задля гуманізації як самого

процесу формування фахівців, так і їхньої практичної ціленаправленості, а морально-етична складова фахової підготовки виконує домінуючу роль у формуванні професійної компетентності студентів.

Сьогодення потребує професіоналів, котрим притаманні не лише професійні знання з ключових фахових дисциплін, а й тих, котрі мають сформовані глибокі знання з професійної етики, володіючи високим рівнем морально-етичних, комунікативних, рефлексивних, дослідницьких та інших професійних знань і вмінь, що сприяє всебічному розвитку майбутніх фахівців соціальної сфери.

Аналіз досліджень і публікацій. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери виступала предметом дослідження науковців А. Белінської, О. Білої, Р. Вайноли, Т. Веретенко, І. Зверєвої, А. Капської, О. Карпенко, Д. Ларіонової, С. Харченка та інших. У їхніх працях проведено не лише серйозний феноменологічний аналіз ключових дефініцій "професійна підготовка" та "професійні компетентності", а й обґрунтовано специфіку, принципи, теоретичні основи та педагогічні умови професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери під час освітнього процесу в закладі вищої освіти.

Разом з тим нами не виявлено праць, які досліджували б та розв'язували проблему професійно-етичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Неодноразово наголошувалось, що рівень професіоналізму фахівців соціальної сфери залежить від повноти системи професійно-етичних знань, умінь, особистісно моральних і професійно важливих якостей, рівня їх сформованості. Професійна підготовка, на думку І. Кузьмінського, передбачає чітке визначення рівнів професіоналізму на кожному етапі самовдосконалення, а професійна освіта як соціальний феномен виступає інструментом

трансляції культури від покоління до покоління, механізмом розширеного відтворення сукупності морального, інтелектуального, духовного та професійного потенціалу суспільства (Кузьмінський, 2008, с. 24). Такий підхід передбачає збагачення теоретичного і практичного досвіду майбутніх фахівців соціальної сфери, засвоєння певної частини матеріалу задля вироблення необхідних умінь професійно-етичної діяльності.

У цілому професійно-етична підготовка студентів є складним і багатоетапним процесом, що потребує відповідної організації освітнього процесу і створення комплексу сприятливих педагогічних умов.

Показником результату професійно-етичної підготовки в закладах вищої освіти виступає готовність майбутніх фахівців соціальної сфери до продуктивної, відповідальної та самостійної дії, завдяки якій вони демонструють власні знання, уміння, моральну культуру, що проявляються в моральній взаємодії та діяльності. Також сформованість у них особистісно-моральних та професійно важливих якостей, зокрема, моральної відповідальності, справедливості, морального обов'язку, честі, гідності, такту, толерантності, вимогливості тощо засвідчує про ефективність підготовки.

Ми погоджуємося з ідеями В. Беспалько стосовно професійної підготовки майбутніх фахівців, який розглядає цей процес як "педагогічну систему, що являє собою сукупність взаємопов'язаних засобів, методів і процесів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого і навмисного педагогічного впливу на формування особистості фахівця" (Беспалько, 1998, с. 62).

Мотивами професійно-етичної підготовки бачимо потребу майбутніх фахівців у здійсненні професійної морально-етичної діяльності, усвідомленні своїх потреб щодо необхідності реалізовувати професійно-етичні вміння та практиці, готовності й водночас необ-

хідності підвищення професійно-етичного рівня, сприйняття професійної етики як ціннісної основи кваліфікованої діяльності.

Державний галузевий стандарт підготовки соціальних працівників з-поміж головних загальних вимог у галузі соціальної сфери виділяє: дотримання етичних принципів та стандартів соціальної роботи; вміння виокремлювати етичні дилеми та суперечності у професійній сфері; здатність адаптувати свою поведінку до прийняття системи цінностей іншого; прояв толерантної поведінки, вияв поваги до культурних, релігійних, етнічних відмінностей, здатність розрізняти вплив стереотипів та упереджень (Державний..., 2019, с. 4).

З окреслених вище вимог випливає, що дисципліна "Етика соціальної роботи" для майбутніх фахівців соціальної сфери виступає однією з ключових у професійно-етичній підготовці в закладах вищої освіти.

Водночас професійно-етична підготовка досліджуваної категорії фахівців передбачає опанування низкою навчальних дисциплін, які також забезпечують формування в них відповідних професійно-етичних знань, а саме: "Вступ до спеціальності", "Волонтерська діяльність", "Соціальна робота з різними групами населення", "Соціальна конфліктологія і партнерство", "Професійна майстерність" та інші.

Відомо, що професійно-етична підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери здійснюється у двох напрямках - теоретичному і практичному.

Так, теоретичний напрям найповніше і глибше реалізується у процесі вивчення дисципліни "Етика соціальної роботи". Так, будучи складовою філософської науки про значення моральних основ у діяльності працівників соціальних закладів, вона відіграє важливу роль у практичній роботі, а як філософсько-соціологічне знання – виступає базою у формуванні професійно-етичного об-

разу спеціаліста. Етику соціальної роботи тлумачать як науку про моральні цінності вчинків та поведінки фахівців соціальної сфери в діяльності, а мораль, відповідні вимоги – як норми, що ставляться до їхньої реальної поведінки під час виконання службових обов'язків і побудови взаємин з клієнтами, їх оточенням.

Сучасна автономія закладів вищої освіти зумовила розробку кожним з них освітньо-професійних програм та навчальних планів підготовки фахівців соціальної сфери. Прийняття стандарту першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 23 "Соціальна робота" не змогло подолати певної автономності в розробленні освітньо-професійних програм та навчальних планів підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, що відображено не лише в переліку навчальних предметів, але й у їхньому змісті.

Результати аналізу навчальних планів і програм підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери засвідчують про недостатність кількості навчальних предметів, які забезпечують належний рівень професійно-етичної підготовки студентів. Також варто зазначити, що дисципліни та обсяг годин, відведених на їх вивчення, істотно різняться.

Аналіз дисциплін, які зумовлюють професійно-етичну підготовку студентів у закладах вищої освіти, загальна кількість годин, відведених на їх вивчення та зміст практичної підготовки, її тривалість у тижнях за галуззю знань 23 "Соціальна робота" здійснювався шляхом розгляду освітньо-професійних програм і навчальних планів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Національного університету "Львівська політехніка", Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Змістова спрямованість навчальних планів означених закладів вищої освіти визначається

освітніми програмами і залежно від цього може мати суто педагогічний напрям: освітня програма "Соціальна педагогіка" – у Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича; у Національному університеті "Львівська політехніка" здійснюється підготовка фахівців за освітньою програмою "Соціальний працівник"; підготовка фахівців за паралельними освітніми програмами "Соціальна робота" та "Соціальна педагогіка" – в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті та Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника.

Отже, вивчення навчальних планів закладів вищої освіти переконує у відсутності єдиного концептуального підходу до проблеми професійно-етичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. Зокрема, невелика кількість збігів дисциплін прослідковується у таких з них, як: "Соціальна конфліктологія і партнерство", "Методи соціальної роботи" та "Соціальна робота з різними групами клієнтів", що введені в навчальні плани всіх залучених до аналізу закладів вищої освіти. Також на бакалаврському рівні вищої освіти години збігаються, як правило, на вивченні дисципліни "Вступ до спеціальності". Згідно з дослідженням навчальних планів, який ми здійснювали, вона передбачена в усіх ЗВО.

Проте ситуація щодо дисциплін, які безпосередньо впливають на професійно-етичну підготовку, невтішна. Так, дисципліну "Волонтерська діяльність" ми не знайшли в навчальних планах Національного університету "Львівська політехніка", як і важливий ключовий предмет "Етика соціальної роботи", який безпосередньо забезпечує професійно-етичну підготовку майбутніх фахівців соціальної сфери. Водночас у названому ЗВО зі змістом професійної етики студенти ознайомлюються на першому курсі в межах дисципліни "Вступ до спеціальності та етика соціальної ро-

боти", що, на нашу думку, значно погіршує якість оволодіння професійно-етичними знаннями, уміннями та навичками, оскільки вони ще тільки адаптуються до освітньої діяльності та починають формувати уявлення про суть майбутньої професії. У Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича дисципліни "Деонтологія соціальної роботи", "Волонтерство" та "Етика соціальної роботи" взагалі віднесені в навчальному плані до циклу "За вибором студентів".

На противагу зазначеному, значна кількість годин відведена на професійно-етично орієнтовані дисципліни: "Вступ до спеціальності", "Волонтерська діяльність", "Етика соціальної роботи", "Соціальна конфліктологія і партнерство", "Методи соціальної роботи" та "Соціальна робота з різними групами клієнтів" - у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Лише у названому ЗВО викладається професійно-творчий предмет "Професійна майстерність соціального працівника", зміст якого несе вагоме смислове навантаження та відіграє одну з ключових ролей у професійно-етичній підготовці студентів.

У Чернівецькому національному університеті імені Ю. Федьковича майбутні фахівці соціальної сфери вивчають низку предметів, що сприяють їх професійно-етичній підготовці: "Вступ до спеціальності", "Волонтерська діяльність", "Соціальна робота з різними групами клієнтів", "Соціальна конфліктологія і партнерство". Аналогічно перелічені дисципліни відображені і в навчальному плані Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Аналіз змісту та кількості годин, відведених на практику, засвідчує про значні розбіжності у їхньому переліку, змісті та кількості тижнів, виокремлених на проходження студентами, неналежну її організацію. Зокрема, дослідження навчальних планів щодо назв видів практики та їх

змісту переконує у невеликій кількості збігів, зокрема, "навчально-ознайомчої" чи "навчальної", що наявне в усіх аналізованих навчальних планах. Виробнича практика передбачена для студентів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Національного університету "Львівська політехніка". Виробничу волонтерську практику проходять тільки майбутні соціальні педагоги та соціальні працівники Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Відмінності також стосуються кількості тижнів проведення практики, її змісту та можливості засвоєння на практиці теоретичних знань з професійної етики. Так, у Чернівецькому Національному університеті імені Ю. Федьковича на практику студентів у навчальному плані бакалаврського рівня вищої освіти відведено тільки шість тижнів. В інших ЗВО ситуація набагато краща. У національному університеті "Львівська політехніка" загальна кількість тижнів становить 13, а в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті для студентів, які здобувають спеціальність "Соціальний працівник", передбачено 16 тижнів практики впродовж чотирьох років навчання (*Зозуляк-Случик, 2019, с. 89*).

Отже, аналіз навчальних планів відображає наявний стан речей і засвідчує про відсутність уніфікованості у професійно-етичній підготовці, а отже, й у формуванні професійної етики студентів з галузі знань 23 "Соціальна робота". Він мав би чітко визначити основну траєкторію підготовки досліджуваної категорії фахівців та сформулювати її у відповідний напрям.

Ефективність професійно-етичної підготовки безпосередньо залежить також від професійної компетентності викладачів закладів вищої освіти, котрі викладають дисципліни професійно-етичного напрямку. Експериментальним дослідженням щодо встановлення рівня розвиненості профес-

іоналізму викладачів було охоплено 87 осіб вказаних вище закладів вищої освіти. Хочемо зазначити, що професійну підготовку студентів здійснюють викладачі професійно-орієнтованих дисциплін, котрі мають різні наукові ступені й неоднаковий стаж роботи в закладі вищої освіти.

Результати тестування виявили, що значна частина викладачів потребує вдосконалення психолого-педагогічних і методичних знань та вмінь, недосконало володіючи сучасними формами організації освітнього процесу та водночас застосовуючи ефективні методики і технології професійно-етичної підготовки. Як показало дослідження, вони не вміють налагоджувати педагогічну взаємодію на достатньому рівні зі студентами тощо.

Аналіз результатів опитування дає можливість стверджувати, що професійне зростання викладачів закладів вищої освіти можливе за умови професійно-педагогічної діяльності. Багаторічні спостереження, власний педагогічний і фаховий досвід переконують, що робота з підвищення професійно-педагогічної майстерності не має системного характеру. У деяких випадках простежується її слабкий поступ, пов'язаний з небажанням застосовувати нові педагогічні технології, запроваджувати раціональний досвід роботи, активно працювати з метою особистісного розвитку і саморозвитку (*Зозуляк-Случик, 2019, с. 76*).

Так, з-поміж причин, які гальмують формування професійно-педагогічної майстерності викладачів професійно-орієнтованих дисциплін закладів вищої освіти можемо виокремити:

- недостатню обізнаність з методикою формування змісту професійно-орієнтованих дисциплін (24,3% опитаних);
- низький рівень обізнаності з психологічним забезпеченням професійно-етичної підготовки (мотивація, сприйняття навчальної інформації та її розуміння) (17,7%);

- низький рівень знань з проектування професійно-етичних матеріалів (14,1%);

- низький рівень знань із методичної роботи (27,4%);

- недостатній досвід щодо конструювання різних типів занять (16,5%).

Ми здійснили також опитування викладачів та студентів щодо встановлення ключових навчальних форм, за допомогою яких відбувається професійно-етична підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери в закладах вищої освіти. Експериментом було охоплено 87 викладачів та 319 студентів названих вище ЗВО.

Таким чином, ми отримали наступні результати: самоосвіта – 23,2%; професійно-етичні тренінги та круглі столи – 21,5%; волонтерська практика – 18,7%; інноваційні форми, методи та технології освіти – 15,2%; розгляд етичних дилем на семінарах і практичних заняттях – 13,1%; майстер-класи з інтеграції професійно-етичного досвіду роботи фахівців – 8,3%.

Далі опитування студентів показали, що ефективними формами виступають: волонтерська практика – 26,5%; самоосвітня діяльність – 17,1%; розгляд етичних дилем на семінарах і практичних заняттях – 25,2%; професійно-етичні тренінги, круглі столи – 10,5%; інноваційні форми, методи та технології освіти – 8,2%; майстер-класи з інтеграції професійно-етичного досвіду роботи фахівців – 12,5%.

Водночас до пріоритетних заходів викладачі віднесли самоосвіту (23,2%), професійно-етичні тренінги, круглі столи (21,5%) та волонтерську практику (18,7%), а студенти – волонтерську практику (26,5%), розгляд етичних дилем на семінарах і практичних заняттях (25,2%), самоосвіту (17,1%).

Так, аналіз навчально-методичної документації, безпосереднє багаторічне спостереження за професійно-етичною підготовкою досліджуваної категорії фахівців дає змогу констатувати, що: зміст професійно-етичної

підготовки не відображає особливостей професійної діяльності та не сприяє формуванню системи професійно-етичних знань і вмінь майбутніх фахівців соціальної сфери; практична підготовка не забезпечує належного рівня професійно-етичної підготовки.

Означена ситуація зумовлює те, що більшість опитаних не повністю розуміє особливості професійної етики, на не належному рівні здійснюється професійно-етична підготовка, що негативно позначається на ефективності формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної сфери, необхідних якостей майбутньої професійної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, за результатами дослідження стану професійно-етичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери в закладах вищої освіти можемо стверджувати, що сучасна система професійно-етичної підготовки соціальних працівників та соціальних педагогів недостатньо "технологічна", не дає бажаних результатів щодо систематичного залучення студентів до оволодіння майбутньою професійною діяльністю. Є певні негаразди і в оволодінні основами професійно-етичних дисциплін: часто не враховуються системність, принципи, педагогічні умови їх

засвоєння. Означене переконує в необхідності істотного підвищення рівня сформованості професійної етики, що сприятиме вдосконаленню системи професійно-етичних знань і вмінь, особистісно моральних і професійно важливих якостей, використанню інноваційних методів і сучасних педагогічних технологій в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробці та обґрунтуванні теоретичних засад професійно-етичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери, що збільшить її ефективність у закладах вищої освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Беспалько, В. П. (1998). Стандартизация образования: основные идеи и понятия. *Педагогика*, 5, 45–62.

Державний галузевий стандарт спеціальності "Соціальна робота". (2016). Київ.

Зозуляк-Случик, Р. В. (2019). Формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах. Івано-Франківськ: НАІР.

Кузьмінський, А. (2008). Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах неперервної освіти. Розвиток педагогічної майстерності викладача в умовах

непедагогічної освіти. Глухів : РВВ ГДБУ.

REFERENCES

Bespalko, V. P. (1998). Standartyzacyya obrazovanyya : osnovnye ydey y ponyatyua [Standardization of education: basic ideas and concepts]. *Pedagogyka*, 5, 45–62.

Derzhavnyj galuzevyj standart specialnosti "Social`na robota". (2016). [National industry standard of specialty "Social work"]. Kyiv.

Zozulyak-Sluchyk, R. V. (2019). Formation of professional ethics of future social workers in universities [Formuvannia profesiinoi etyky maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv v universytetakh]. NAIR.

Kuzminskyj, A. (2008). Rozvytok pedagogichnoyi majsternosti vykladacha v umovax neperervnoyi osvity. Rozvytok pedagogichnoyi majsternosti vykladacha v umovax nepedagogichnoyi osvity` [Development of pedagogical skill of the teacher in the conditions of continuous education. Development of pedagogical skill of a teacher in the conditions of non-pedagogical education]. Gluxiv: RVV GDBU.

Стаття надійшла 6.09.2020 р.